

Waldemar Handke

Agentura Wydziału IV Służby Bezpieczeństwa KW MO w Poznaniu w latach 1977–1983 : analiza zachowanych danych statystycznych

---

Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej 1, 287-296

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Waldemar Handke

AGENTURA WYDZIAŁU IV SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA KW MO W POZNANIU W LATACH 1977–1983. ANALIZA ZACHOWANYCH DANYCH STATYSTYCZNYCH

Agentura Służby Bezpieczeństwa Polski Ludowej wciąż wzbudza duże zainteresowanie. Temat to z wielu względów trudny, bowiem funkcjonariusze aparatu represji z wielką aktywnością, w niektórych wypadkach także z wielką skrupulatnością, zacierali ślady swojej działalności, niszcząc głównie dokumenty operacyjne. Pomimo tych starań zachowały się jednak dowody tej działalności m.in. w zasobie archiwalnym Oddziału IPN w Poznaniu.

Na marginesie – zawsze pamiętać należy, że IPN powołany ustawą sejmową w 1998 r. był w zupełnie innej sytuacji niż np. tzw. Instytut Gaucka w Niemczech. Powstał dużo później, a dziś sprawą oceny historyków jest wpływ ustaleń „okrągłostołowych” na rozwiązania kwestii, dotyczących akt aparatu represji w pierwszym okresie niepodległej Polski. Po drugie – materiały, które dziś znajdują się w zasobie IPN, były przekazywane po blisko dziesięciu latach. Odrębnych badań wymagają więc dzieje tego zasobu w okresie przed powstaniem IPN. To są fakty, o których należy również pamiętać, gdy rozważa się kwestie związane z zasobem Instytutu, zwłaszcza w odniesieniu do akt agentury SB.

Niszczenie i dekompletowanie akt, tak jak w całym kraju, miało miejsce również i w Wielkopolsce. Spustoszenia poczynione w zasobie archiwalnym wydziałów „C” KW MO, a potem WUSW w województwach: kaliskim, konińskim, leszczyńskim, pilskim i poznańskim są znaczące. Wiele kategorii dokumentów było niszczonych precyzyjnie i systematycznie. Dotyczy to właściwie wszystkich wydziałów SB, które działały przeciw opozycji i Kościołowi.

W niniejszym artykule skupiono się na danych dotyczących tylko województwa poznańskiego¹. W tym wypadku trzeba uczynić dwa podstawowe zastrzeżenia, by obraz sytuacji omawianej w niniejszym artykule był precyzyjny. Pamiętać należy, że w okresie tym na terenie województwa poznańskiego znajdowały się siedziby dwóch znaczących instytucji kościelnych, mianowicie kurii arcybiskupich w Poznaniu i Gnieźnie. Nie jest to bez znacze-

¹ Przypomnijmy, że tereny obecnego województwa wielkopolskiego tworzyło od 1975 r. pięć województw: kaliskie, konińskie, leszczyńskie, pilskie i poznańskie.

nia, a jeśli dodamy jeszcze, że do 1981 r. arcybiskupem gnieźnieńskim był jeden z hierarchów Kościoła katolickiego, którego komunistyczne władze PRL uważały zawsze za jednego z najniebezpieczniejszych swoich wrogów – mowa o Prymasie Tysiąclecia, kardynale Stefanie Wyszyńskim – to obraz ten będzie bardziej zrozumiały.

Niestety, znaczących zniszczeń dokonano głównie w aktach operacyjnych i administracyjnych, zwłaszcza Wydziałów III, III-A, potem też III-1 – zajmujących się szeroko rozumianą opozycją, oraz Wydziału IV, którego działalność skierowana była przeciw Kościołowi katolickiemu i innym związkom religijnym. Największych zniszczeń – można powiedzieć, że przeprowadzonych w sposób przemyślany i metodyczny – dokonano w dokumentach Wydziału IV, zajmującego się inwigilacją instytucji religijnych. Oczywiście trzeba pamiętać, że akta wydziałów IV były niszczone w całej Polsce².

W odniesieniu do zasobu wydziałów IV wielkopolskich komend wojewódzkich (Kalisz, Konin, Leszno, Poznań i Piła), jak pisze E. Wojcieszek „[...] niemal szczątkowy jest stan zachowania akt wytworzonych po 1956 r. Wydziału IV SB KW MO/WUSW w Poznaniu, po 1975 także w Pile, nieco lepszy w Lesznie, Koninie i Zielonej Górze”³. Ta sama autorka omawiała także sprawy związane z zachowaniem akt, wytworzonych przez Wydział IV SB w Poznaniu, w odniesieniu do lat osiemdziesiątych⁴. Przyczynki do poznania stanu tego zasobu wyszły również spod piór innych badaczy z Oddziału IPN w Poznaniu⁵. Do tej pory nie natrafiono w zasobie poznańskiego Oddziału IPN na materiały, które pozwoliłyby na określenie działań funkcjonariuszy SB w Poznaniu, wchodzących w skład samodzielnej grupy „D” (w terenie realizowała ona zadania „specjalne” poprzez sekcje VI wydziałów IV)⁶.

Informacje na temat skali działań Wydziału IV poznańskiej SB wobec duchownych można również znaleźć w innych dokumentach – jak choćby w protokole zdawczo-odbiorczym Wydziału IV WUSW w Poznaniu za lata 1984–1985. Zawiera on kryptonimy spraw różnych kategorii (obiektywnych, kwestionariuszy ewidencyjnych, operacyjnego rozpracowania, osobowych źródeł informacji wraz z numerami rejestracyjnymi)⁷. Pomocą w poszu-

² Pisał o tym m.in. na przykładzie województwa łódzkiego Radosław Peterman: „Pierwszy masowy proces niszczenia dokumentów [...] miał miejsce w 1988 r. Dotyczył on teczek ewidencji operacyjnej księży, którzy już zmarli. [...] Kolejna fala likwidacji akt rozpoczęła się w drugiej połowie 1989 r. i przebiegała nieustannie do 31 stycznia 1990 r.” R. Peterman, *Proces brakowania i niszczenia akt organów bezpieczeństwa państwa w latach 1954–1990 ze szczególnym uwzględnieniem terenu woj. łódzkiego* [w:] *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006, s. 379–391.

³ E. Wojcieszek, *Akta aparatu represji PRL Ziemi Lubuskiej i Wielkopolskiej dotyczące kościołów i związków wyznaniowych wchodzące w skład zasobu archiwalnego Oddziałowego Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów w Oddziale IPN w Poznaniu – próba charakterystyki* (mps udostępniony autorowi przez E. Wojcieszek).

⁴ E. Wojcieszek, *Kościół katolicki wobec „Solidarności” 1980–1981 w woj. poznańskim w świetle dokumentów aparatu represji, zgromadzonych w Oddziałowym Biurze Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN w Poznaniu* [w:] *Wielkopolska „Solidarność” w materiałach aparatu represji (1980–1989)*, red. W. Handke, Poznań 2006, s. 183–218.

⁵ I. Szymańska, *Zagadnienie kompletności materiału archiwalnego w odniesieniu do wyniku kwerendy archiwalnej na przykładzie sprawy operacyjnego rozpracowania o kryptonimie „Dominik”* [w:] *Wielkopolska „Solidarność”*..., s. 219–228. Zob. też: L. Sobala, *Ojciec Czesław Bialek (TJ) w aktach aparatu represji* [w:] *Wielkopolska „Solidarność”*..., s. 229–238.

⁶ Szerzej na temat działalności Grupy „D” zob. m.in.: M. Lasota, *O raporcie sejmowej komisji poświęconym samodzielnej Grupie „D” w MSW*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 1, s. 27–36; *Informacja o działalności komórek „D” pionu IV byłej Służby Bezpieczeństwa*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 1, s. 37–56 (w materiale tym znajdujemy informacje dotyczące funkcjonowania takiej komórki „D” na terenie Wielkopolski – w KW MO w Lesznie).

⁷ AIPN Po, 00169/4, Wypisy z protokołu brakowania nr 66 z dn. 9 XII 1989 r. w Wydziale „C” WUSW w Poznaniu.

kiwaniu informacji na temat akt dotyczących Kościoła katolickiego są także, niekompletne wprawdzie, kartoteki, w tym duże znaczenie źródłowe mają tzw. kartoteki zagadnieniowe⁸. W zasobie poznańskiego Oddziału IPN w aktach administracyjnych odnajdywana jest także dokumentacja wytworzona przez Wydział IV SB KW MO w Poznaniu. To pozwala mieć nadzieję, że przynajmniej częściowo uda się odzyskać informacje, dotyczące działań SB skierowanych przeciwko Kościołowi katolickiemu i duchownym⁹.

Wydział IV, czyli wojewódzki odpowiednik Departamentu IV MSW, został powołany w 1962 r. na mocy zarządzenia organizacyjnego nr 083 z 4 lipca 1962 r.¹⁰ Inwigilował on Kościół katolicki we wszystkich przejawach jego działalności, inne grupy wyznaniowe oraz katolickie organizacje społeczne, ludzi związanych z wydawnictwami i czasopismami katolickimi. Instrukcja nr 001/77 dyrektora Departamentu IV MSW z dnia 15 marca 1977 r. precyzowała obowiązki SB w zakresie inwigilacji środowisk katolickich¹¹. Jak szeroki był jej zakres, widać po materiałach pochodzących z Wydziału IV, a gromadzonych w wydziałach „C” (m.in. archiwum bezpieczeństwa) poszczególnych komend wojewódzkich MO, później wojewódzkich urzędów spraw wewnętrznych. W interesującym nas okresie, którego dotyczy omawiany dokument, Wydziałem IV SB KW MO w Poznaniu kierował Edward Giera¹², a jego zastępcami byli: Edmund Sosiński¹³ i Marian Malak¹⁴.

Trzeba mieć świadomość, jak duża była skala tej aktywności. Działalność pionu IV SB obejmowała wszystkie zakony, które podzielone zostały na trzy grupy. W grupie pierwszej znaleźli się m.in. xx. chrystusowcy, oo. dominikanie, xx. pallotyni i xx. salezjanie¹⁵. Załącznik nr 2 do instrukcji polecał KW MO w Poznaniu inwigilację, w ramach spraw obiektowych (SO), świadków Jehowy i pozostałych kościołów i związków wyznaniowych¹⁶. Inwigilowano każdego kandydata do seminarium duchownego, potem każdego kapłana, zakładano też teczki na każdą parafię.

Z analizy materiałów, znajdujących się w zasobie poznańskiego Oddziału IPN, m.in. protokołów brakowania, widać systematyczność działania SB w ostatnim okresie jej istnienia.

⁸ Pisała o nich M. Komaniecka (*Organizacja i funkcjonowanie kartotek ogólnoinformacyjnej i zagadnieniowej aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Wokół teczek bezpieczeństwa...*, s. 263–280). O poznańskiej kartotece zagadnieniowej pisał P. Drzymała (*Charakterystyka kartoteki zagadnieniowej na podstawie materiałów Wydziału „C” KW MO w Poznaniu*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2006, nr 1(3), s. 9–39).

⁹ Wymieńmy przykładowo dokumentację statystyczną Wydziału IV z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Zob. AIPN Po, 06/70 (5 j.a.) czy też AIPN Po, 06/110 (12 j.a.). W aktach tych znajdują się również dokumenty spraw operacyjnych działań przeciw duchownym, jak choćby dokumentacja sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Redaktor” na pallotylna ks. Floriana Kniołka z lat 1984–1987 (zob. AIPN Po, 08/1867).

¹⁰ Departament IV powołany został w czerwcu 1962 r. Zob. *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, red. A. Dziurok, Warszawa 2004, s. 46.

¹¹ Instrukcja nr 001/77 dyrektora Departamentu IV MSW z dnia 15 III 1977 r. w sprawie kategorii osób, na które powinny być prowadzone kwestionariusze ewidencyjne, oraz obiektów i zagadnień, na które powinny być prowadzone sprawy obiektowe. Zob. *Metody pracy...*, s. 527–539.

¹² Edmund Giera kierował wydziałem do 30 IX 1980 r. i następnie od 1 II 1981 r. do 16 III 1985 r. W tym też okresie był oddelegowany do KW MO w Rzeszowie na stanowisko zastępcy komendanta wojewódzkiego ds. SB.

¹³ Edmund Sosiński, mjr SB, zastępca naczelnika Wydziału IV KW MO, a następnie WUSW w Poznaniu od 1 X 1976 do 1 I 1985 r.

¹⁴ Marian Malak, mjr SB, zastępca naczelnika Wydziału IV KW MO, a następnie WUSW w Poznaniu od 1 VIII 1977 do 1 V 1985 r.

¹⁵ *Metody pracy operacyjnej...*, s. 532. Jak precyzował załącznik nr 1 do tej instrukcji: „Zakony tej grupy pozostają w pierwszoplanowym zainteresowaniu Departamentu IV MSW i wydziałów IV KW MO. [...] Wydziały IV KW MO zakładają i prowadzą jedną sprawę obiektową na placówce każdego z tych zakonów, znajdujących się na terenie województwa”.

¹⁶ *Ibidem*, s. 537.

Wystarczy powiedzieć, że we wszystkich wielkopolskich WUSW nie zachowała się ani jedna kompletnateczka TEOK¹⁷. Podobnie nie zachowały się teczki ewidencji operacyjnej na parafię (TEOP), a także na zgromadzenia zakonne (z trzeciej grupy zakonów), organizacje kościelne itp. Z protokołów brakowania można także wyciągnąć wnioski na temat zasięgu inwigilacji i penetracji instytucji oraz środowisk katolickich. Przedstawiony powyżej zakres zniszczeń uniemożliwia głębszą analizę działalności, zwłaszcza operacyjnej, skierowanej przeciw Kościołowi katolickiemu. Nie pozwala to także na szczegółowe przedstawienie zakresu penetracji agenturalnej czynionej w instytucjach kościelnych i koncesjonowanych stowarzyszeniach katolickich.

W zasobie poznańskiego Oddziału IPN, wśród materiałów administracyjnych KW MO w Poznaniu, zachowała sięteczka pt.: „Roczne informacje dla kierownictwa SB za lata 1976–1983”¹⁸, która zawiera informacje statystyczne, dotyczące poszczególnych wydziałów SB poznańskiej KW MO. Znaleźć tu można dane, określane przez SB jako socjometryczne, które pozwalają zorientować się w cechach charakterystycznych agentury. Przekrojowe informacje statystyczne dotyczą: środowiska umiejscowienia TW¹⁹, wieku, okresu współpracy, wykształcenia i zawodu. Zostały one przygotowane przez naczelnika Wydziału „C” KW MO w Poznaniu – mjr. A. Dworeckiego. Materiały te przedstawiają również zakres pracy agentury SB poszczególnych wydziałów oraz pozwalają przeanalizować zakres pracy poszczególnych wydziałów. Szczególnie interesujące jest to, co można ustalić w odniesieniu do pracy agenturalnej Wydziału IV poznańskiej SB. Materiał ten nie przynosi, co prawda, żadnych sensacyjnych informacji personalnych, ale poprzez analizę danych statystycznych pozwala zobrazować działania funkcjonariuszy Wydziału IV SB w zakresie pozyskiwania i pracy z tajnymi współpracownikami w środowisku Kościoła katolickiego. Prezentowane w corocznych „Informacjach” dane poszerzają wiedzę na temat agentury SB, umieszczonej w instytucjach kościelnych i stowarzyszeniach katolickich.

Mimo swego tytułu,teczka zawiera dane głównie z lat 1977–1982, obrazujące zasięg działania i liczebność agentury poszczególnych wydziałów poznańskiej SB, przy czym informacje szczegółowe, socjometryczne, dotyczą lat 1977–1979.

Za 1976 r. znajdują się tam tylko informacje ogólne (zestawienie) dotyczące liczebności agentury. I tak na dzień 1 stycznia 1976 r. na ogólną ilość agentury wszystkich wydziałów wynoszącą 662 osoby, Wydział IV prowadził 135 tajnych współpracowników. Liczniejszą agenturę posiadały tylko: Wydział II – 203 TW i Wydział III-A – 199 TW²⁰.

W roku tym zarejestrowano 26 TW (w tym pozyskano nowych 19, przejęto z innych jednostek SB – sześciu i podjęto z archiwum – jednego TW). Natomiast zdjęto z ewidencji w 1976 r. łącznie 17 TW (w tym wyeliminowano siedmiu, a przekazano do innych jed-

¹⁷ TEOK –teczka ewidencji operacyjnej na księdza. Zakładano je wszystkim duchownym katolickim, począwszy od alumnów w seminariach duchownych. Istniały także wersje ewidencji operacyjnej na biskupa – tzw. TEOB i na parafię – TEOP. Zob. Zarządzenie nr 00114/63 MSW z 6 VII 1963 r. w sprawie prowadzenia ewidencji i dokumentowania działalności kleru katolickiego oraz instrukcję nr 002/63 dyrektora Departamentu IV i dyrektora Biura „C” z 6 VII 1963 r. o zasadach i trybie prowadzenia ewidencji i dokumentowania działalności kleru katolickiego [w:] *Metody pracy operacyjnej...*, s. 336–347. Pisali o tym również: E. Zając, *Teczka na księdza. TEOK, TEOB, TEOP*, „Arcana” 2006, nr 70–71, s. 218–243; D. Walusiak, *TEOK. Teczka Ewidencji Operacyjnej na Księdza* [w:] *Kościół w godzinie próby 1945–1989. Nieznane dokumenty i świadectwa*, red. T. Balon-Mroczo, J. Szarek, Kraków 2006, s. 288–296.

¹⁸ AIPN Po, 06/232 (Roczne informacje dla kierownictwa SB za lata 1976–1983).

¹⁹ TW –tajny współpracownik. Szerzej o języku bezpieczeństwa zob. Ł. Kamiński, *op. cit.*, s. 393–398.

²⁰ AIPN Po, 06/232, k. 1. Na dzień 31 XII 1976 r. dane te wynosiły odpowiednio: na ogólną liczbę 758 TW Wydział IV posiadał 144; Wydział III-A – 235; Wydział II – 232.

nostek SB – 10 TW). Rzeczą charakterystyczną dla agencji Wydziału IV jest jej duża płynność – przyjmowanie i przekazywanie tajnych współpracowników. Można przyjąć, że dotyczyło to głównie agencji ulokowanej wśród duchownych, gdzie przenoszenie księży pomiędzy parafiami w ramach diecezji było zjawiskiem stałym²¹. W 1976 r. Wydział IV KW MO w Poznaniu zarejestrował 30 kandydatów na tajnych współpracowników. W zestawieniu znajdujemy także dane dotyczące lokali kontaktowych (LK)²², których w tym roku było zarejestrowanych 17. Miejsca ulokowania agencji obrazuje tabela nr 1. Zauważyć tu można, jak dużą wagę przywiązywała SB do posiadania agencji wśród duchownych.

Tab. nr 1. TW Wydziału IV według miejsc pracy

Miejsce pracy TW	1977 r.	1978 r.	1979 r.
Kurialiści świeccy i zakonni	8	11	13
Kler świecki i zakonny	82	109	125
Osoby świeckie, kontaktujące się z klerem	37	43	38
Stowarzyszenia (Pax, Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne – ChSS, Kluby Inteligencji Katolickiej – KIK itp.)	9	14	18
Inne wyznania i świadkowie Jehowy	10	13	13
Pozostałe zagadnienia (studenci, Duszpasterstwo Akademickie itp.)	22	11	18

Warto w prezentowanej powyżej tabeli zwrócić uwagę na fakt niewielkiej liczby tajnych współpracowników SB w szeregach kurialistów świeckich i zakonnych. Jeśli bowiem weźmiemy pod uwagę, o czym już była mowa, że na terenie województwa poznańskiego w okresie 1975–1990 znajdowały się dwa duże i znaczące ośrodki administracji kościelnej – kurie arcybiskupie w Poznaniu i Gnieźnie, to widzimy, że efektywność pracy funkcjonariuszy SB działających „po linii” kleru katolickiego nie była duża.

W 1977 r. liczba TW Wydziału IV wynosiła na dzień 31 grudnia 168. W ciągu roku przybyło 33 tajnych współpracowników (w tym 29 nowo pozyskanych), a wyeliminowano i przekazano – dziewięciu TW. W tym roku przybył jeden LK (łącznie 18). W statystyce dotyczącej tego roku można też po raz pierwszy zauważyć liczbę kontaktów operacyjnych (KO)²³ – było ich 44 (w tym 13 zarejestrowanych w 1977 r.)²⁴.

Liczby przedstawione w tabeli nr 2 przedstawiają okres współpracy agencji Wydziału IV. Stwierdzić tu można, że sporą grupę TW stanowili agenci z długim stażem współpracy – na przykład w 1977 r. na 168 TW aż 75 miało za sobą więcej niż pięć lat współpracy z SB.

²¹ Granice administracji kościelnej nie pokrywały się z granicami administracji państwowej. W województwie poznańskim parafie należały zasadniczo do dwóch archidiecezji: poznańskiej i gnieźnieńskiej.

²² Lokal kontaktowy (LK) – najczęściej mieszkanie prywatne, rzadziej pomieszczenie instytucji, wykorzystywane w pracy operacyjnej SB, zazwyczaj w celu odbywania spotkań z agenturą. Właściciel mieszkania, który udostępniał lokal, był rejestrowany tak jak inne osobowe źródła informacji. Zob. Ł. Kamiński, *op. cit.*, s. 396.

²³ Kontakt operacyjny (KO) – od 1970 r. niższa forma współpracy z SB (agencji), z zasady podlegający rejestracji. Zob. Ł. Kamiński, *op. cit.*, s. 395.

²⁴ AIPN Po, 06/232, k. 11.

Tab. nr 2. Okres współpracy TW

Okres współpracy	1977 r.	1978 r.	1979 r.
Do 1 roku	–	33	36
1–2 lat	54	29	46
2–5 lat	39	61	65
5–10 lat	39	39	40
Powyżej 10 lat	36	39	38

Dane za 1977 r. zawierają także liczby prowadzonych przez Wydział IV spraw operacyjnych różnych kategorii. I tak na ogólną liczbę 135 zarejestrowanych spraw było: jedna sprawa operacyjnego sprawdzenia (SOS)²⁵, cztery sprawy operacyjnego rozpracowania (SOR)²⁶, 26 spraw obiektowych (SO)²⁷ i 104 kwestionariusze ewidencyjne (KE)²⁸. Obrazuje to „ruch spraw” realizowanych w danym roku przez ten wydział²⁹.

Kolejne zestawienie, zaprezentowane w tabeli nr 3, daje obraz przekroju wiekowego tajnych współpracowników, pracujących dla Wydziału IV. Charakterystyczna jest tu znaczna liczba TW w wieku powyżej 40 lat. W poszczególnych latach, z których można było zestawić dane, stanowią oni więcej niż połowę całej agentury prowadzonej przez ten wydział.

Tab. nr 3. TW według wieku

Wiek TW	1977 r.	1978 r.	1979 r.
Do 20 lat	–	–	2
21–30 lat	20	26	27
31–40 lat	36	41	42
41–50 lat	62	71	76
Powyżej 50 lat	50	63	78

Rzeczą charakterystyczną dla agentury Wydziału IV, pracującej głównie wśród duchowieństwa i ludzi blisko związanych z Kościołem katolickim, był też wysoki odsetek ludzi posiadających co najmniej średnie wykształcenie. Widać istotny element tej kategorii tajnych współpracowników. Groźni byli przede wszystkim ci, którzy mogli mieć wpływ na kształ-

²⁵ Sprawa operacyjnego sprawdzenia (SOS) – kategoria spraw wprowadzona instrukcją z 1970 r., wszczynana w przypadku uzyskania wymagającej sprawdzenia informacji o podjęciu przez daną osobę lub grupę osób „wrogiej działalności”, o przygotowaniach do podjęcia takowej lub, gdy należało ustalić, czy dane zdarzenie miało związek z „wrogą działalnością”. Zob. Ł. Kamiński, *op. cit.*, s. 397.

²⁶ Sprawa operacyjnego rozpracowania (SOR) – kategoria spraw operacyjnych wprowadzona instrukcją z 1970 r. wszczynana była, gdy SB stwierdziło dokonanie „czynu przestępczego” (np. ulotki, napisy czy nielegalne pismo itp.), uzyskano informacje o podjęciu przez daną osobę lub grupę „wrogiej działalności” lub przygotowań do podjęcia takowej. Zob. *ibidem*, s. 397.

²⁷ Sprawa obiektowa (SO) – zakładano ją w celu „ochrony operacyjnej” zagrożonych „wrogą działalnością” zakładów, instytucji, uczelni itp. Zob. *ibidem*.

²⁸ Kwestionariusz ewidencyjny (KE) – (na mocy instrukcji z 1970 r.) kategoria spraw operacyjnych, służąca do dokumentowania działalności osób, które w przeszłości podejmowały „wrogą działalność” lub były w przeszłości o takową podejrzewane. Zob. *ibidem*, s. 396.

²⁹ Zob. AIPN Po, 06/232, Stan i ruch spraw w okresie 1 I – 31 XII 1977 r., k. 21. W następnym roku zarejestrowanych było w Wydziale IV 141 spraw, w tym: 1 SOS, 6 SOR, 26 SO i 108 KE. W 1979 r. było 129 spraw, w tym: 1 SOS, 6 SOR, 27 SO i 95 KE. Ogółem w 1978 r. Wydział IV zarejestrował 115 figurantów (osób będących w zainteresowaniu operacyjnym Wydziału IV SB). W następnych latach liczby te są podobne.

KOMENDA WOJEWODZKA
MILICJI OBYWATELSKIEJ
w Poznaniu

10 L. 133-1-00-2402/80

C

Poznań, dnia 7 stycznia 1980r.

Tajne spec. znaczenia

Egz. nr 1.

61 60

APN Po

OK

I N F O R M A C J A

dot. stanu i ruchu czynnych zainteresowań zarejestrowanych
przez Wydział IV w 1979 roku.

I. Tajni współpracownicy.

Stan tw. na dzień 1.01.1979r.	- 201
- pozyskano	- 31
- podjęto	- 2
- przejęto	- 4
Razem przybyło	- 37
- wyeliminowano	- 9
- przekazano	- 4
Razem ubyło	- 13
Stan tw. na dzień 31.12.1979r.	- 225

W stosunku do 1978 roku nastąpił wzrost tw. o 11,8 %.
Wymienieni wyżej tajni współpracownicy zaangażowani są
w następujących zagadnieniach:

- kurialiści świeccy i zakonni	- 13
- kler świecki i zakonny	- 125
- osoby świeckie kontaktujące się z klerem	- 38
- stowarzyszenia /PAX, CHSS, KIK itp./	- 18
- inne wyznania i świadkowie Jehowy	- 13
- pozostałe zagadnienia /alumni, duszpasterstwo akademickie, profesorowie itp./	- 18

VARIA

towanie poglądów i postaw ludzi związanych z Kościołem katolickim, nie tylko duchowni, ale także działacze katoliccy i ludzie związani z parafiami czy też, jak w przypadku Poznania, z ośrodkami Duszpasterstwa Akademickiego. Znakomicie ilustruje to zagadnienie tabela nr 4.

Tab. nr 4. Wykształcenie TW

Wykształcenie	1977 r.	1978 r.	1979 r.
Podstawowe	8	7	11
Niepełne średnie	12	11	11
Średnie	98	123	123
Niepełne wyższe	8	10	2
Wyższe	42	50	78

Jeśli do wykształcenia tajnych współpracowników dodamy zawód przez nich wykonywany (przedstawiony w tab. nr 5), obraz poziomu intelektualnego tej grupy tajnych współpracowników będzie pełniejszy, lepiej oddający cechy ludzi zwerbowanych przez funkcjonariuszy SB z Wydziału IV. Rzecz charakterystyczna, że połowę wszystkich tajnych współpracowników stanowili księża diecezjalni. Stosunkowo nieduży był odsetek tajnych współpracowników, wywodzących się ze zgromadzeń zakonnych. Można przyjąć, że wynikało to nie tylko z mniejszego zainteresowania tym środowiskiem, ale także, a może przede wszystkim istniały duże utrudnienia w dostępie i utrzymaniu bieżącego kontaktu z ludźmi ze zgromadzeń zakonnych. Dane te ilustruje tabela nr 5. Warto zwrócić uwagę na nikłą liczbę TW, wywodzących się z duchowieństwa innych wyznań. Jest to zrozumiałe, jeśli pamiętamy, że omawiane dane odnoszą się wyłącznie do terenu „małego” województwa poznańskiego, gdzie istniała dominacja Kościoła katolickiego.

Tab. nr 5. Zawód TW

Zawód	1977 r.	1978 r.	1979 r.
Księża świeccy	85	106	116
Księża zakonni	19	24	26
Studenci	9	9	14
Urzędnicy	12	21	15
Robotnicy	4	5	2
Ekonomiści i księgowi	10	7	10
Duchowni innych wyznań	5	7	3
Kościelni i organiści	5	–	17
Technicy	–	–	3
Inne zawody	19	16	17

Jeśli chodzi o lata następne, nie ma już we wspomnianej teczce tak szczegółowych informacji, dotyczących agentury Wydziału IV KW MO w Poznaniu jak te, które prezentują powyższe tabele za lata 1977–1979. Dla okresu 1980–1982 istnieją tylko ogólne dane odno-

szące się do liczebności agentury oraz spraw operacyjnych, prowadzonych przez poszczególne wydziały poznańskiej SB.

Za 1980 r. znajdujemy tylko ogólne informacje liczbowe, bez szczegółów prezentowanych w tabelach. I tak liczebność agentury w tym roku wzrosła z 225 na początku roku do 243 TW, pracujących dla tego wydziału. Pozyskano w tym roku 29 nowych TW, zdjęto z ewidencji 21, a z innych jednostek przejęto dziesięciu. W 1980 r. w Wydziale IV SB KW MO w Poznaniu zarejestrowano 58 kandydatów na TW (KTW)³⁰. Zarejestrowanych było: 20 lokali kontaktowych, 55 kontaktów operacyjnych (KO) i jeden rezydent³¹.

Rok następny 1981 (rok zakończony wprowadzeniem stanu wojennego) dla poznańskiego Wydziału IV zakończył się znaczącym wzrostem liczby zarejestrowanych tajnych współpracowników. Na koniec 1981 r. było ich 344, przy czym wzrost ten przede wszystkim spowodowany był przejściem 70 TW z innych jednostek SB. Do tego należy dodać jeszcze nowo pozyskanych TW w liczbie 46, 29 LK, 73 kandydatów na TW, 65 KO, dwóch rezydentów i jednego konsultanta³².

W 1982 r. (obostrzenia stanu wojennego) wystąpił ogromny wzrost liczby osobowych źródeł informacji (OZI) poznańskiego Wydziału IV SB. Niestety, podobnie jak w przypadku 1981 r., dysponujemy tylko ogólnymi danymi na ten temat. Na dzień 31 grudnia 1982 r. Wydział dysponował 407 TW (wzrost o 37 proc.). Według „Informacji” za ten rok pozyskano 162 nowych TW. Liczba LK wynosiła 57. Wydział posiadał także 189 KO³³. Ten wzrost liczebny agentury na przestrzeni omawianego okresu ilustruje tabela nr 6.

Tab. nr 6. Liczebność osobowych źródeł informacji Wydziału IV

Kategoria OZI (stan na 31 grudnia danego roku)	1976 r.	1977 r.	1978 r.	1979 r.	1980 r.	1981 r.	1982 r.
Tajni współpracownicy (TW)	144	168	201	225	243	344	407
Pozyskani	19	29	32	31	29	46	
Przejęci z innych jednostek	6	1	5	4	10	70	
Podjęci z archiwum	1	3	2	2	0	0	
Kontakty operacyjne (KO)	–	44	53	53	55	65	189
Kandydaci na TW (KTW)	30	48	46	52	58	73	20
Lokale kontaktowe (LK)	17	18	21	20	20	29	57
Rezydenci	0	0	0	0	1	2	1
Konsultanci	0	0	0	0	0	1	1
Wrogie fakty	17	15	22	19	–	–	–
Zastrzeżenia za granicę	–	–	4	–	–	–	–

Z analizy danych zawartych w powyższej tabeli zastanawiać musi tak znaczący wzrost liczby zarejestrowanych OZI w kategorii KO (kontakt operacyjny). Dysponując tylko danymi statystycznymi ze sprawozdań liczbowych przekazywanych centrali, nie można w pełni wyjaśnić tego zjawiska.

³⁰ Kandydat na tajnego współpracownika (KTW) – osoba „opracowywana”, przygotowywana przez SB do zwerbowania. Zbierano na jej temat wszelkie informacje, które mogły pomóc funkcjonariuszowi w zwerbowaniu danej osoby.

³¹ Zob. AIPN Po, 06/232, k. 79.

³² Zob. *ibidem*, k. 80.

³³ Zob. *ibidem*, k. 81.

Kolejną kwestią, którą należy wziąć pod uwagę przy analizie statystycznych danych przedstawianych przez poznański Wydział IV SB, jest duża liczba zarejestrowanych kandydatów na tajnego współpracownika w latach 1979–1981. Funkcjonariusze „antykościelnego” wydziału poznańskiej SB rejestrowali odpowiednio: 52, 58 i 73 KTW, natomiast w 1982 r. tylko 20. Oczywiście mając do dyspozycji tylko dane statystyczne i sprawozdawcze, nie da się rozwikłać tego rodzaju problemów, nie mówiąc już o skuteczności funkcjonariuszy Wydziału IV Służby Bezpieczeństwa poznańskiej KW MO.

Z omawianego źródła można uzyskać również informacje na temat spraw operacyjnych prowadzonych przez Wydział IV poznańskiej KW MO. Z analizy danych zawartych w tecze „Roczne informacje dla kierownictwa SB” widać wyraźnie intensyfikację pracy werbunkowej funkcjonariuszy Wydziału IV. Można tam znaleźć również inne dane potrzebne do scharakteryzowania agentury SB, pracującej w środowisku Kościoła katolickiego, przez cały czas istnienia PRL uważanego za jednego z głównych wrogów ideologicznych i instytucjonalnych reżimu komunistycznego w Polsce.

Roczne informacje, dotyczące stanu osobowych źródeł informacji, przy braku innych materiałów, głównie operacyjnych (skrupulatnie niszczone przez funkcjonariuszy Wydziału IV SB, zwłaszcza na przełomie lat 1989 i 1990), mogą być pomocnym źródłem dla zobrazowania zakresu inwigilacji środowisk katolickich w województwie poznańskim w schyłkowym okresie PRL. Pokazują również, jak funkcjonariusze tego wydziału SB przedstawiali swoje „osiągnięcia” w pracy z osobowymi źródłami informacji.

Wydaje się, że nie należy przeceniać znaczenia tego rodzaju danych, choć ich szczegółowość – zwłaszcza w zakresie informacji na temat zarówno umiejscowienia osobowych źródeł informacji, jak i czasu ich współpracy, a także wieku i wykształcenia – niewątpliwie wzbogaca naszą wiedzę na temat działalności Wydziału IV SB w Poznaniu. Oczywiście chcąc mówić o obecnym podziale administracyjnym państwa (województwo wielkopolskie) czy też Kościoła (nowy podział na diecezje), trzeba jeszcze do tego, co zaprezentowano, dodać podobne dane z pozostałych województw wielkopolskich (konińskiego, kaliskiego, leszczyńskiego i pilskiego) z okresu 1975–1990.

Przedstawiona analiza zawartości sprawozdań Wydziału IV SB KW MO w Poznaniu, dotyczących agentury będącej w jego dyspozycji, wolna od wywołujących tyle emocji „sensacyjnych” identyfikacyjnych danych osobowych, pozwala na spokojne analizowanie danych liczbowych oraz wyciąganie wniosków z różnych „parametrów”, stosowanych przez SB w sprawozdaniach (miejsce zatrudnienia, wiek, okres współpracy, zawód itp.).

Można stąd wnioskować np. o „ruchu” agentury, która właśnie w odniesieniu do osobowych źródeł informacji, wykorzystywanych przez funkcjonariuszy Wydziału IV, jest elementem specyficznym. Pamiętać bowiem trzeba, że granice administracyjne województw (w których poruszali się funkcjonariusze SB KW MO w Poznaniu) nie pokrywały się z granicami diecezji (w których odbywał się normalny ruch duchownych).

Pamiętając o tych współzależnościach i różnicach, łatwiej jest zauważyć specyfikę funkcjonowania agentury Wydziału IV.